

פרשת אזריה מול פרשות גבעתי באינתיפאדה הראשונה

בפברואר האחרון פורסם ספרו של **פרופ' יגיל לוי**, חבר סגל בכיר באוניברסיטה הפתוחה "יורים ולא בוכים. המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים", בהוצאת למדא עיון. בספר מנותחים שינויים בתרבות הפוליטית בישראל, שהתפתחו מאז האינתיפאדה השנייה. אנו מביאים את אחד מתת-הפרקים של הספר, המציג השוואה בין ארוע אלאור אזריה ובין משפטי גבעתי של שנות האינתיפאדה הראשונה

הצבא. שני אירועים מכוננים מוכרים כמשפטי גבעתי, א' ו-ב', על רקע אירועים שאירעו בחטיבה שנפרסה ברצועת עזה. שניהם היו על רקע תסכולם של המפקדים מחוסר היכולת לדכא את האינתיפאדה באמצעים שונים כגון הטלת עוצרים, אך גם מהאיסור להפעיל נשק חם. לכן החלו המפקדים לצייד את החיילים באלות והורו להם לפעול בכוח כנגד מפירי הסדר. הוראה זו לא גובשה כמדיניות רשמית אלא בשיחות בין מפקדים, "מלמטה למעלה". לכן גם נדרש פרק זמן מסוים עד אשר התגבשו הפקודות, ובמהלך שלב הביניים יצרה אי-הבהירות תשתית להתנהגות חריגה.¹

באוגוסט 1988 התרחשה פרשת גבעתי א', כשחיילים הכו למוות אב, אל-שאמי האני בן דיב, שהתנגד למעצר שני בניו, אשר נמלטו קודם לכן מן החיילים והתחבאו בביתם. בית הדין הצבאי קבע שהפקודה הייתה בלתי-חוקית בעליל והרשיע את החיילים. בפרשת גבעתי

אלאור אזריה נעצר במרץ 2016 בעקבות התייעוד של הירי למוות בעבד אל-פתאח א-שריף, שהיה מוטל פצוע על הקרקע. אזריה הועמד לדין צבאי, ובינואר 2017 הורשע. ההגנה ערערה על הרשעתו, וביוני 2017 נדחה הערעור. אזריה נידון לעונש מאסר של 18 חודשים, שקוצר בידי הרמטכ"ל ל-14 חודשים. הוא שוחרר לאחר תשעה חודשים בעקבות ניכוי שליש ממאסרו. מרגע מעצרו של אזריה ועד תום משפטו עוררה הפרשה סערה ציבורית חסרת תקדים. במהלכה גינו חוגי הימין את הצבא על שהעמיד לדין לוחם שלטענתו ירה בפצוע מתוך הגנה עצמית. לעומתם, הצבא וחוגי המרכז-שמאל הגנו על ענישת אזריה בשם הקודים המוסריים של הצבא וכפיפותו לחוק. פרשת אזריה היוותה אירוע תקדימי ביחסי הצבא עם החברה האזרחית. היא בולטת בעוצמתה כשמשווים אותה לסדרת אירועים היסטוריים דומה - העמדה לדין של חיילים שהכו קשות פלסטינים בחודשיה הראשונים של האינתיפאדה הראשונה. האינתיפאדה הראשונה, שהתפתחה מדצמבר 1987, התאפיינה בעיקר בהפגנות ובתהלוכות ענק וביידוי אבנים של הפלסטינים על כוחות

1 ראו בית הדין הצבאי המחוזי, מחוז שיפוט הדרום, 1990; Ron 2003, location 2069-3533.

אלאור אזריה בבית
המשפט הצבאי

וכן הועמדו לדין משמעתי, לפי דיווח הפצ"ר, כ-500-
600 חיילים.⁴

גילויי האלימות, שחלקם נתפסו במצלמות התקשורת,
עוררו ביקורת ציבורית פנימית ובין-לאומית. ניתוח
התקשורת הכתובה בתקופת משפטי גבעתי, שסוקרו
בהרחבה, מלמד על ההבדל המהותי בין פרשת אזריה
למשפטי גבעתי, ובכך גם על ההבדל בין מפלסי
המיליטריזם בין התקופות.⁵ אציג מספר הבדלים.

ראשית, השיח על גבעתי שיקף חוסר הסתגלות
תרבותית מצד מעצבי דעת הקהל לכך שחיילי צה"ל
מפעילים אלימות פיזית.⁶ עד אותה עת הוסתרה
הפעלת האלימות בדרך כלל מהעין, שהרי גם כאשר
סוקרו חיילים מפעילים חימוש, הוצנע המחיר האנושי,

ב', שהתרחשה בפברואר 1988, עצרו חיילים שני
נערים שהשתתפו בהפרת סדר, הובילו אותם אזוקים
לחורשה סמוכה ושם הכו אותם. אחד הנערים, עימד
עאקל, נהרג מהמכות. בית הדין הצבאי הרשיע ארבעה
חיילים בפרשה, ובהם מ"פ ומג"ד, וקבע כי הפקודה
שנתנו לפקודיהם הייתה בלתי-חוקית בעליל.² לפרשה
השתרבב שמם של אלוף פיקוד הדרום יצחק מרדכי
ושל מפקד החטיבה אפי איתם, משטענו הקצינים
המורשעים להגנתם כי מהם קיבלו את הפקודות. בשתי
הפרשות הוזכר גם שמו של שר הביטחון יצחק רבין,
שצוטט כקורא להפעיל כוח רב (המדיניות המוכרת
כ"שבירת עצמות"). לצד אלו היו אירועים נוספים
שבהם נחשפה התנהגות אלימה במיוחד של חיילים.³
במהלך השנתיים הראשונות של האינתיפאדה הוגשו
לבתי-הדין הצבאיים 52 כתבי אישום נגד 86 חיילים,

2 המקרה עצמו התרחש כחצי שנה לפני פרשת גבעתי א', אך
הובא לידיעת הציבור זמן רב יחסית אחר כך, ועל כן כונה בשיח
הציבורי פרשת גבעתי ב'.

3 ראו פוגלמן 2010.

4 בצלם 1989, 3.

5 ניתוח פרשת גבעתי מסתמך על ידיעות אחרונות. ניתוח
העיתונות בפרשת אזריה מבוסס על ניתוחה של בר עוז 2021.

6 לדוגמאות: ידיעות אחרונות 1990, 1; שדה 1988, 5.

"שיח גבעתי היה שיח של אליטות. אלה ביקרו את הצבא וגינו כמובן את התנהגות החיילים. היה ביטוי מועט למשפחות של הנאשמים, וכמעט ולא היו כתבות שסיקרו את עמדת הציבור הרחב"

כאמור בתת־הפרק הקודם. לכל היותר הוצג ההרס הפיזי, בדרך כלל של חימוש היריב, בדרך חיובית, לדוגמה בסיקור התקפות אוויריות או קרבות שריון. נזכיר כי אלימות צבאית מתייחסת לכל צורה של פגיעה פיזית באויב, בגופו או ברכושו, ולכן קל יחסית לנרמל אותה כשתוצאות הפעלתה סמויות מהעין. לא זה המקרה כאשר חיילים מפעילים אלימות פיזית כלפי פלסטינים, לא אחת אזרחים, שלא היו מעורבים בהפרות סדר או כשחדלו מפעולות אלה, כפי שאופיינה הפעלת האלימות עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה. כאמור בתת־הפרק הקודם, הצלחתם של חיילים להתגבר על החסם האנושי נגד הפעלת אלימות פנים־אל־פנים מערערת מוסכמות חברתיות רחבות, בפרט בחברה המייחסת תכונות מוסריות לצבא הפועל בשמה, תחושה שבשנות ה־80 הייתה עדיין חזקה במיוחד.

להבדיל, במקרה של אזריה נתפס המעשה של חייל היורה למוות בפצוע השרוע לפניו כנורמטיבי בעיני רבים. בסקר דעת קהל שנערך כחצי שנה לפני פרשת אזריה, כשהתפתחה "אינתיפאדת היחידים" בגדה (2015-2016), הסכימו רוב הנשאלים היהודים (53 אחוזים) עם האמירה "צריך להרוג במקום כל פלסטיני שעשה פיגוע נגד יהודים, גם אם הוא נתפס וברור שאינו מסכן את הסביבה". אומנם הסכמה זו הייתה בשיעור גבוה יחסית בקרב קבוצות הימין, אבל היו שותפים לה גם מי שאוחזים בהשקפות מרכז־שמאל. זוהי תמיכה גבוהה בלקיחת החוק לידיים.⁷

שנית, שיח גבעתי היה שיח של אליטות. אלה ביקרו את הצבא וגינו כמובן את התנהגות החיילים. מי שלקחו חלק בדיון סביב המשפטים היו בעיקר הקהילות הפוליטיות, המשפטיות, הצבאיות והאקדמיות.⁸ היה ביטוי מועט למשפחות של הנאשמים, וכמעט ולא היו כתבות שסיקרו את עמדת הציבור הרחב.⁹ רק במעבר

מגבעתי א' ל־ב' ניתן לזהות כמה קולות מחוץ למעגלי האליטה.¹⁰ הפגנות סביב המשפטים לא היו, ובכך נעוץ ההבדל הניכר מפרשת אזריה, שבה מילא הציבור הרחב תפקיד פעיל. ניתן להסביר זאת חלקית בהתפתחות ערוצי התקשורת, שהרי הרשתות החברתיות היו פעילות בפרשת אזריה, ומטבען הן מעניקות קול לקבוצות מוחלשות. אבל זהו כאמור הסבר חלקי. לו הייתה בפרשות גבעתי התנגדות בציבור להעמדה לדיון, היו מתפתחות צורות שונות של פעולה קולקטיבית, כפי שהתפתחו שנים מעטות קודם לכן במהלכה של מלחמת לבנון הראשונה - הלוא להשקפות הימין היו כלי ביטוי ציבוריים.

ההסבר לכך מחזיר אותנו לתת־הפרק הקודם: הצבא של שנות ה־80 היה עדיין מעוזו של המעמד הבינוני האשכנזי־חילוני. ערעור דמותו המוסרית של הצבא ערער את ערכו של הנכס שבו אחזו האליטות, ולכן נזקקו לפעול לתקנו. נזכור כי טרם פרוץ האינתיפאדה פעל המרכז־שמאל הישראלי להגבלת יכולתה של הממשלה להפעיל את כוחותיה בלבנון, ונקט פעולות מחאה חסרות תקדים. בשיאן התקיימה הפגנת ענק בתל אביב (ספטמבר 1982) במחאה על חלקה של הממשלה באפשרו הטבח של המיליציות הנוצריות במחנות הפליטים סברה ושתילה בלבנון. הגנה על נאשמי גבעתי עמדה בסתירה לדימויו העצמי של האליטות, דור ה"יורים ובוכים", כמי שעד אותה עת הרחיקו מעצמן את הזיהוי עם אלימות. ואכן, במהלך המשפטים התרחשו מספר פעולות מחאה של השמאל נגד הפעלת האלימות בידי הצבא כפי שהשתקפה בפרשות, בין השאר גם נגד הכוונה לחון את הנאשמים או להקל בעונשם.¹¹ עם זאת, באותה עת טרם הציב הימין חלופה ערכית מובהקת לדרכו של המרכז־שמאל בכל האמור לערכי הצבא. עיקר המחלוקת היה על המטרות המדיניות שהצבא משרת, אך לא על האמצעים.

שלישית, יש חשיבות להרכב החברתי של הנאשמים. ההרכב האתני של נאשמי גבעתי היה מעורב, היו בהם

7 הלר 2015.

8 לדוגמאות: גבעתי 1990, 3; סגל 1990, 2; תבור 1989, 3.

9 הדוגמה הבולטת להצרת יכולת הביטוי של משפחות הנאשמים בציבור היא גניזת סרט תעודה של רשות השידור אשר עסק בחיילים שהועמדו לדיון בעקבות אירועי האינתיפאדה, ואשר השתתפה בו גם רעייתו של המג"ד הנאשם בפרשת גבעתי ב'. ראו: ניב 1991, 27. אשר לראיונות העיתונאיים המעטים שבהם השתתפו בני משפחות הנאשמים, ראו לדוגמה, רינגל־הופמן 1990, 4; שאבי 1989, 28-29.

10 אורן 1990א, 10; קיזל וטוביאל 1990, 3.

11 אורן 1990ב, 17; ורדי 1989, 16; מור 1989, 2. בביטוי למחאה, בהצגה אמנותית בפסטיבל עכו לתיאטרון התקרא פרוטוקול משפט גבעתי א'. ההקראה עוררה מחאה מן הימין, אך נקודתית ודלה; אורן 1990א, 10.

את עצם המשפט או את תוצאתו.¹⁶ על רקע זה ניתן להסיק את עוצמתה של התמיכה בהרג הספציפי או של הסלחנות כלפיו.

עם זאת, ראוי לציין כי שר הביטחון רבין, כאשר פעל לקדם חנינת אלוף למורשעי גבעתי ב', טען כי בסיקורי המשפט נעשה "עיוות תקשורתי חמור שעשה עוול לגבעתי", וכי אמצעי התקשורת פגעו במורל חיילי גבעתי ללא הצדקה.¹⁷ אך רבין לא ניהל מערכה נגד מערכת המשפט.

חמישית, בפרשות גבעתי מתחו הימין והשמאל ביקורת על הפיקוד הצבאי הבכיר ואף על שר הביטחון. לצד הטלת האחריות על הנאשמים, נשמעו טענות על כך שהם משלמים גם עבור מחדל של הפיקוד הבכיר, שהוראותיו היו לא־ברורות או לא־חוקיות, או שהתנער מהוראותיו לאחר שנחשפה האלימות.¹⁸ בפרשת אזריה הביקורת הייתה עקרונית - על עצם ההעמדה לדין. הצבא לא הצטייר כמי שמתנער מאחריות אלא כמי שבוגד בחייליו. התמה שלפיה החיילים הם "הילדים שלנו" (ראו עוד בהמשך), ולכן ראויים להגנה גם אם פשעו, נכחה מאוד בפרשת אזריה. בפרשות גבעתי, לעומת זאת, לא היה לה כל הד.

שישית, בשני המקרים, גבעתי ואזריה, התגייסו האליטות של המרכז־שמאל יחד עם הצבא לחזק את הלגיטימציה לאלימות באמצעות סימון האירועים כחריגים. כלומר, האלימות ככלל לגיטימית, אך לא חריגה. זה היה הטון של קבוצות האליטה בפרשות גבעתי, בעודן נמנעות מלנסות ולערער את עצם הלגיטימציה של הפעולה האלימה של הצבא בדיכוי ההתקוממות בשטחים.¹⁹ תיחום האלימות כזמנית וכמרוסנת, הרבה הודות ליכולתו של הצבא לקשור אותה להיגיון מדיני של יישוב הסכסוך הישראלי־פלסטיני (באמצעות הרמטכ"ל שומרון, ראו פרק ראשון), הקל במידה רבה את מהלך הלגיטימציה.²⁰ סימון ההרג בפרשת אזריה כחריג סייע לקבוצות המעמד הבינוני־

חילוני לא רק להרחיק מהן את האחריות לאלימות, אלא גם לאשר את מערכת הלגיטימציה של הצבא - מערכת שהפעילה כוח רב בגדה המערבית ובעזה, הגם שבמנותק מהיגיון מדיני, בתקופה של קיפאון יזום במהלכים לקידום הסדר ישראלי־פלסטיני. בשונה מהן, קבוצות הימין הדתי והנהגותיהן צידדו במעשה עצמו ובחובת הצבא להגן על חייליו, גם אם ביצעו פעולות חריגות. בכך ביקשו לעצב מחדש את מערכת הלגיטימציה לאלימות.

שביעית, בשני המקרים שיתפו בתי הדין הצבאיים פעולה עם סימון האירועים כחריגים, ובכך מילאו את חלקם בחיזוק הלגיטימציה לאלימות.²¹ ככלל, בתי המשפט מסמיכים מגוון סוכנויות לפעול באלימות מעצם הפרשות שהם מעניקים בדונם במעשה האלים של הנאשם העומד בפניהם.²² הם מתקשים לפעול נגד מערכת הלגיטימיות הדומיננטית, ובמילותיו של חוקר המשפט מנחם מאוטנר, "בתי משפט הם חלק ממנגנוני הכוח של המדינה. לשם המשך פעולתם הם תלויים בשימור הלגיטימציה שלהם אל מול רשויות המדינה האחרות ואל מול אזרחי המדינה בכללותם...".²³

אלא שבמקרה זה ביצעו בתי הדין מהלך נוסף - הם הרחיקו את האשמה מהצבא. מסקירת המקרים השונים ניתן להבחין בשלושה שלבים בהתפתחות זו. בגבעתי א' נאמר שהפקודה שקיבלו חיילים להכות לשם הרתעה של מפירי סדר, גם כאשר אלה כבר אינם מגלים התנגדות, היא פקודה בלתי־חוקית בעליל. מקורה באי־בהירות, ספק מכוונת ספק בתום לב, במעבר הפקודה בשרשרת הפיקוד שמתחילה כבר בדרג המח"ט. כך הוטלה אחריות על הנאשמים, שציפו מהם שלא לציית לפקודה בלתי־חוקית, אבל אחריות הוטלה גם על הצבא, שכביכול עודד ונתן לגיטימציה לנורמות פסולות. בגבעתי ב' הוטלה האחריות באופן ממוקד יותר על הנאשמים, ובהם מג"ד ומ"פ, על חריגה אפילו מהנורמות האלימות שהשתרשו בחטיבה ובגזרה כולה. השופטים, הגם שלא חסכו ביקורת על התנהלות דרג

21 בית הדין הצבאי המחוזי, מחוז שיפוט הדרום 1989; 1990; בית הדין הצבאי לערעורים 2017; בית הדין הצבאי, מחוז מרכז 2017.
22 קאבר 2020.
23 מאוטנר 2020, 596.

16 יער והרמן 2017.
17 ידיעות אחרונות 1989, 4.
18 ברון 1990א, 18; ברנע 1990, 6-7; שיבי 1990, 1.
19 לדוגמה, גזית 1990, 17.
20 בן ישי 1988, 4, 19; בן פורת 1988, 6-7.

רן כרמי בוזגלו מפגין
למען אלאור אזריה מחוץ
לבית המשפט הצבאי.
צילום אבנר הופשטיין

"בפרשת אזריה
ניסו תומכי
הנאשם לקעקע
את הלגיטימיות
של מערכת
המשפט הצבאית
לצד תמיכה
ישירה של
חלקם במעשה,
תמיכה שבאה
לביטוי במחקרי
דעת קהל"

שהשתרשו בחברה, ואשר מעוגנים במציאות של כיבוש מתמשך.²⁴

לבסוף, בתי הדין הרחיקו לא רק את הצבא מאחריות אלא גם את החברה. בשלושת המקרים נעשה ניסיון ליצור הפרדה בין ה"טומאה" שנוצרה בצבא לבין ה"טוהרה" בחברה. השופטים תיארו את הנאשמים אם כנאשמים נורמטיביים שקיבלו חינוך טוב (גבעתי א'; אזריה) או כמי שיש בעיה ב"מבנה אישיותם" (גבעתי ב').²⁵ על החברה לא הוטלה אחריות למעשיהם החריגים של הנאשמים. בעוד במקרי גבעתי הוסרה בדרך זו האשמה גם מקבוצות האליטה, במקרה אזריה הוסרה האשמה גם מהקבוצה החברתית שאזריה הגיע ממנה, והוא מתואר בצורה סופרלטיבית כפי שלא תוארו נאשמי גבעתי, עד כי לדעת שופטי הערעור אזריה הוא מי "שכל נתיבותיו, כאדם וכחייל, טובות ומבטיחות היו [...] [ו] משפחתו של המערער היא משפחה נורמטיבית, שגידלה את ילדיה לתרומה לחברה".²⁶ יהיה ההסבר לזה אשר יהיה, ברמת התוצאה סייע הדבר להרחיק את האשמה מהחברה.

אם כך, השיח השתנה - משיח אליטות, המגנה אלימות חריגה בצבא ומתנער ממנה, לשיח ציבורי רחב שיש בו מגוון קולות: מצד אחד תמיכה באלים, ולכל הפחות התנגדות להוקעתה, ובוודאי להעמדתו לדין של חייל, ומצד אחר שיח של אליטות החותר לסמן את המעשה כחריג ולטהר ממנו את הצבא. מה אפוא השתנה בחברה בישראל בין האינתיפאדות באופן המסביר את השינוי בשיח? הנטייה ימינה בשילוב ההדתה הלאומית-דתית של החברה, כפי שנותחה עד כה בספר, מספקת הסבר ראשוני. עם זאת, דעת קהל אינה מיתרגמת מאליה לפעולה קולקטיבית. הסבר מלא יותר קושר את השינוי התרבותי-פוליטי עם התפתחותו של מאבק שליטה סמלי-אידיאולוגי על הצבא.

24 יונה ומן 2021.

25 בית הדין הצבאי המחוזי, מחוז שיפוט הדרום 1990, 187.

26 בית הדין הצבאי לערעורים 2017, 122.

הרשימה המלאה של הערות התחתית למאמר מופיעה
בספר.

הפיקוד הבכיר, שללו את פרשנותם של הנאשמים אשר להוראות דרג זה. כך שהאחריות שהוטלה על הצבא פחתה, בפרט משנטען כי משלב מסוים פעל הצבא להבהרת ההוראות ולצמצום העמימות. גם במשפט זה פסקו השופטים כי ניתנה פקודה בלתי-חוקית בעליל להשתמש בכוח לצורכי ענישה. אך כאן, מאחר שהמג"ד הנאשם, במעין אקט של לעומתיות אל מול שאר הפיקוד, הודה כי אכן נתן את הפקודה לפקודיו - קל היה למסגר אותו כאחראי מרכזי.

מקץ למעלה מ-25 שנה, בפסק דין אזריה, הוטלה האחריות בלעדית על הנאשם. בעוד במקרי גבעתי הכירו השופטים בכך שהנאשמים טעו לחשוב שהצבא ציפה מהם לפעול כפי שפעלו, במקרה אזריה נמתחה ביקורת על הנאשם על כך שפעל מתוך יצר של נקמה ללא צורך צבאי. אף לא הוטל כל ספק בבהירותו של הוראות הפתיחה באש, ולכן גם סטייתו של הנאשם מהן הייתה מובהקת. בסיכומו של דבר, משפוט האירוע צבע את ההרג, מעצם טבעו, כנובע כמעט בלעדית מאזריה, שסומן כחריג, ולא כמקרה שנובע ממבנה כוח ומנורמות